

АНАЛІЗ ІНСТИТУЦІЙНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ БАНКІВ ЯК УЧАСНИКІВ РИНКУ ЦІННИХ ПАПЕРІВ

Передумови появи комерційних банків на фондовому ринку.

До 1991 року в Україні діяла однорівнева банківська система, яка передбачала існування лише горизонтальних зв'язків між банками. За умов адміністративно-командної економіки банк міг не хвилюватися за формування статей прибутку. Усі кредити були централізованими, операції однотипними. З переходом на ринкові відносини перед комерційними банками постала проблема заробляти прибуток. До 1994 р. за умов інфляційної кризи банки мали реальну можливість отримувати прибуток у кредитному секторі фінансового ринку. Але з переходом економіки в іншу фазу кризи кредитний ринок став ризиковішим і менш дохідним. Та, з іншого боку, до 1994 р. сформувались умови для розвитку ринку цінних паперів. Цьому сприяло завершення першого етапу приватизації, наявність у загальних рисах сформованої законодавчої і нормативної бази. Появились нові для нашої країни фінансові інструменти. Необхідність диверсифікації активів комерційних банків обумовила зацікавленість їх участі в цьому секторі фінансового ринку.

На початку 90-х років в Україні стихійно була обрана модель банку, який би мав великі портфелі акцій нефінансових підприємств, оточившого себе різними небанківськими фінансовими інститутами і був спроможним здійснювати реальний контроль за їх діяльністю. Дана модель була пов'язана з підвищенням ризиком операцій банку. Його ризик щодо операцій з цінними паперами не відокремлений від ризику у кредитно-депозитній і розрахунковій діяльності, в той же час він у значній мірі залежить від стану справ у потенційних клієнтів банку, в оборот якого втягнуто значні їх кошти (шляхом участі в акціонерному капіталі).

Правове поле участі комерційних банків на фондовому ринку.

Відповідно до українського законодавства банкам на ринку капіталів дозволено проводити практично всі операції з:

- випуску, купівлі, продажу і зберігання цінних паперів;
- управління цінними паперами за дорученням клієнта (довірчі операції);
- надання консультаційних послуг;
- здійснення розрахунків за дорученням клієнта (в тому числі щодо операцій з цінними паперами).

З іншого боку, банки на ринку цінних паперів наділені такими правами:

- інвестувати кошти в акції небанківських компаній;
- засновувати небанківські інвестиційні інститути (інвестиційні фонди).

Розвиток підконтрольних банку інвестиційних інститутів – один з варіантів політики банків на ринку цінних паперів:

- засновувати спеціалізовані компанії з обліку та зберігання цінних паперів, а також із здійснення розрахунків та операцій з ними (депозитарні і клірингові інститути);

- засновувати організації, які б стали інституційними інвесторами (страхові компанії, недержавні пенсійні фонди, холдингові компанії і т.п.)

Зазначені види діяльності практично охоплюють ціле коло можливих операцій з цінними паперами за власний рахунок і за дорученням. Сьогодні згідно зі статтею 3 Закону України "Про банки і банківську діяльність" підлягають ліцензуванню багато банківських операцій, і зокрема:

- а) купівля, продаж цінних паперів та операції з ними;
- б) управління грошовими коштами та цінними паперами за дорученням клієнтів;

в) купівля, продаж державних цінних паперів та операції з ними. Звідси основними цілями діяльності банків на ринку цінних паперів стають:

- залучення додаткових грошових ресурсів для традиційної кредитної і розрахункової діяльності на основі емісії цінних паперів;
- отримання прибутку від надання клієнтам послуг з операцій з цінними паперами;
- конкурентне розширення сфери впливу банку і залучення нової клієнтури за рахунок участі в капіталах підприємств та організацій, заснування підконтрольних фінансових структур;
- підтримка необхідного запасу ліквідності;
- отримання додаткового прибутку від спекулятивних операцій з цінними паперами.

На нашу думку, банки є особливими учасниками ринку цінних паперів в Україні, тому що, по-перше, вони можуть брати на себе функції довірчого управління портфелями цінних паперів небанківських інститутів, тим самим підключаючи їх до сфери свого впливу. По-друге, особливість становища (і перевага) банків полягає у тому, що вони можуть випускати власні цінні папери, які не може емітувати будь-який інший фінансовий інститут - чеки, депозитні (ощадні) сертифікати. Як емітент банки можуть здійснювати операції з продажу боргів у формі цінних паперів (сек'юритизація).

Разом з цим, на ринку цінних паперів як його учасники доволі активно розвиваються небанківські інвестиційні інститути, які стосовно банків:

- мають суттєво меншу ніж банки капітальну базу (за винятком групи найбільших інвестиційних фондів) і фінансову стійкість;
- мають кадри нижчої професійної якості, менший досвід роботи, набагато гіршу матеріальну базу;
- у більшій мірі схильні до ризику (ринок цінних паперів менш прибутковий і менш стійкий ніж валютний, позичковий та інші ринки, на ринку цінних паперів значно менші обсяги державного регулювання).

Але, з іншого боку, небанківські інвестиційні інститути агресивніші і більш зацікавлені в операціях з цінними паперами за банки, а також спеціалізовані ніж універсальні банки.

На підставі вищенаведеного можна зробити висновок, що на сьогоденній момент на українському ринку цінних паперів банки за своїми правами, фінансовою базою (розмір капіталу, диверсифікація активів і операції з ними), кадровим складом і матеріальним забезпеченням стали унікальними учасниками ринку, яким поки що не можуть протистояти небанківські фінансові компанії. Разом з цим, операції з цінними паперами не є основними для банків, і вони в значній мірі втрачають переваги спеціалізації. Ця ситуація неодмінно викличе конкуренцію між банками та інвестиційними інститутами. А, виходячи із загальносвітової тенденції, у перспективі вони можуть тіснити банки навіть на ринках традиційних банківських послуг (у міжнародній практиці частка банків у фінансових активах поступово знижується при збільшенні долі інститутів цінних паперів). Для небанківських інвестиційних інститутів, незіставних зараз за своїми ресурсами і можливостями з банками, в цій конкурентній боротьбі вирішується питання про виживання. Але від неї переважно залежить і майбутнє банків. Таким чином, будь-яка діяльність банків, пов'язана з цінними паперами, є (або буде) конкурентною сферою.

Полемічні аспекти моделювання фондового ринку.

На подальший розвиток українського ринку цінних паперів впливає чимало чинників. Але вже зараз очевидно, що одним з найважливіших, що визначають його структуру і напрямок розвитку, є питання про вибір моделі ринку цінних паперів, тобто, хто буде, так би мовити, "тримати його у своїх руках".

Нині в Україні домінує модель, де як професіонали на фондовому ринку мають право виступати банківські організації у вигляді універсальних і спеціалізованих банків і небанківські (інвестиційні компанії, брокерські фірми і т.п.).

Модель корпоративного ринку цінних паперів із світової практики побудована на такій взаємодії основних учасників ринку корпоративних цінних паперів: Депозитарій, Реєстратор, Кастодіум, Банк.

Депозитарій виступає як основний зберігач цінних паперів, які довірили йому учасники ринку цінних паперів. Виникає спірний момент: у чому різниця між реєстратором і депозитарієм. Як зберігач, депозитарій повинен здійснювати контроль діяльності реєстратора. Перший – реєструє права на майно, а депозитарій зберігає самі цінні папери. Але, якщо цінні папери випущені у бездокументальній формі, що тоді зберігає депозитарій? Очевидно, права на цінні папери. Основна вимога до депозитарію – це сегрегація документів. Необхідно, щоб цінні папери, які належать клієнтам, не приймалися до розрахунку при оцінці майна у випадку банкрутства депозитарія. Відповідно, депозитарій може мати тільки ризики зберігання, і йому не потрібні резервний та великий статутний фонди.

Особливе місце в цій схемі займають Кастодіуми. Це мобільні учасники ринку цінних паперів. Вони виступають як особа, що займається купівлею і продажем цінних паперів від свого імені, але за рахунок клієнта. Кастодіумом повинна стати потужна фінансова компанія, яка буде в змозі виконати функції брокера, консультанта, портфельного інвестора, комісіонера, а отже володіти достатнім власним капіталом і мати резервний фонд. Кастодіум бере на себе ризик щодо ліквідності цінних паперів. Банкрутство Кастодіума, який виступає як номінальний утримувач, може привести до втрати права на папери, якщо кожна угода не фіксується у депозитарії. Кастодіум повинен відповідати наступним вимогам.

1. Мати значний власний капітал.
2. Мати тривалий термін роботи на фінансовому ринку і добру репутацію серед інвесторів.

3. Мати високий професійний рівень підготовки власних кадрів.

Це можуть бути інвестиційні компанії і, звичайно ж, банки. Нині в Україні вже склалося певне коло банків, у яких є значний власний капітал, та багаторічна історія, добра репутація, висококваліфіковані кадри. Ці банки можуть запропонувати своїм клієнтам якісні і кваліфіковані послуги з інвестування капіталу. Але Державна комісія з цінних паперів і фондового ринку відводить банку на ринку цінних паперів роль платіжного агента, клірингової розрахункової палати або кредитора.

Проти розвитку в нашій країні банків як універсальних звучать наступні аргументи.

1. Банк виступає одночасно в ролі кредитора та інвестора. Звідси впливає протиріччя:

якщо кредитування буде для банку менш вигідним ніж інвестиції, то банк може віддати перевагу одній функції перед іншою.

2. Залежність емітента цінних паперів від банку, добра поінформованість останнього про внутрішні справи підприємства приведе до можливості використання інформації для отримання додаткової вигоди.

Ці аргументи можна об'єднати наступним чином: функції управління інвестиціями та зберігання цінних паперів повинні бути розділені. Тим не менше вищезазначене протиріччя можна в більшій або меншій мірі розв'язати з допомогою юридичних норм, бо поява великої кількості великих фінансових структур для успішної конкуренції одна з одною на даному етапі розвитку цінних паперів без участі банків дуже затруднена. Скоріш всього і самі банки навряд чи підуть з ринку цінних паперів. Вони будуть створювати дочірні організації для роботи на ринку корпоративних цінних паперів.

Більше того, банки України виходять на такий рівень свого розвитку, коли завершується період їх монополізму на фінансовому ринку, буде загострюватися конкурентна боротьба з появою на ринку фінансових посередників, а саме:

- підвищать свою активність іноземні банки, які мають більше можливостей та інструментів для розширення свого впливу;

- активніше будуть розвиватися небанківські фінансові установи (кредитні спілки, страхові компанії, інвестиційні фонди, кредитно-гарантійні установи);

- створення ще однієї групи банків – кооперативних, працюватимуть за принципом товариств взаємного кредитування.

Таким чином, буде створене цілком ринкове банківське середовище, в якому названі структури стануть активніше боротися за клієнтуру.